

**RAFİZİLERLE İLGİLİ EBUSSUÛD EFENDİ'YE NİSPET EDİLEN BİR
RİSÂLEYE TAHLİLİ BAKIŞ**

Dr. Sayın DALKIRAN*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin zirveye çıktığı dönemlerin en önemli bilgini Ebusuûd Efendi'dir. O, Kanuni Sultan Süleyman'ın şeyhülislâmıdır. Hukuk ve tefsir sahasında ciddi eserleri bulunmaktadır. Onun bu şöhretinden yararlanmak isteyen ve adına izafeten risâleler yazan kimseler bulunmuştur. Çalışma konumuzu da böylesi bir risâle oluşturmaktadır. Risâle, özellikle İran Safevî Devletine karşı kamuoyu oluşturmak ve ilgilileri göreve çağırarak maksadıyla yazılmıştır. İçinde farklı isimlere ait fetvalar da yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nin zirvede olduğu ve dünyanın tek süper gücü bulunduğu bir dönemde çeşitli görevlerde bulunmuş olan Ebusuûd Efendi, özellikle hukuk alanında çok güçlü bir Türk bilginidir. Biz bu çalışmamızda, ona atfedilen bir risâleyi konu edineceğiz. Ancak, bundan önce kısaca Ebusuûd'u tanıtabilecek ve söz konusu eserin kendisine ait olup olmadığını tartışacağız. Daha sonra da Risâlede verilen bilgilerin, diğer kaynaklarla uyumlu olup olmadığına bakacağız. Ayrıca, risâle içinde onunla ilişkilendirilen fetvaların hangi şartlarda verilmiş olduğundan bahsederek, bunun dinî olarak doğru olup olmadığı noktasındaki kararı hukukçulara bırakacağız. Zira, bu iş hukukun işidir. Biz bir vakıa olarak önümüzde duran bu olaylar ve verilen fetvaların bir kısmını örnek olması açısından aktaracağız. Bu arada verilen fetvaların, içinde bulunduğu toplum ve mevcut siyasal yapıyı yansıtmakta ne denli yararlı olduğuna da işaret edeceğiz. Bu yönü ile bu Risâle büyük bir öneme sahiptir.

EBUSSUÛD EFENDİ'NİN HAYATI

Ebusuûd, Kanunî Sultan Süleyman'ın uzun süre Şeyhülislâmlığını yapmış büyük bir Osmanlı hukukçusudur. Dedesi Şeyh Mehmed Yevsî, İskilib'in Direklîbel Köyü'nden olmasından dolayı, el-İmâdî diye de anılmıştır. Hoca Çelebi onun meşhur lakabları arasındadır. İstanbul'da Müderris Köyü'nde yahut Eyüp Nişancısındaki Sivasî Tekkesi'nde, bir görüşe göre, 896/1491 yılında dünyaya gelmiştir. Uzun süre Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'den ders almış ve tahsilini İbn-i Kemal'in yanında tamamlamıştır. İlk müderrisliği 922/1516'da Çankırı'da başladı. Sonra 934/1527'de Sahn Müderrisi olur; bunu İstanbul Kadılığı takip eder; 944/1534'de Rumeli Kazaskeri oldu. 952/1545 yılında tayin edildiği Şeyhülislâmlık görevini 28 yıl yürüttü. 982/1574 yılında vefat eden Ebusuûd, devrinin en büyük tefsir ve fıkıh âlimidir. Kendisine Ebû Hanîfe-i Sâni ve Sultânü'l-Müfessirin

* Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi.

ünvanları da verilmiştir¹. 982/1574 yılında vefat eden Ebussuûd Efendi için, İbn-i Kemal'de² olduğu gibi, Mekke ve Medine'de gâib namazı kılınmıştır³.

Ebussuûd Efendi'nin en çok tanındığı yönü, İslâm Hukukçusu olmasıdır. Farklı alanlara ait pek çok fetvâsı bulunmaktadır.⁴ Onun fetvâlarını, 983 / 1575 yılında vefat eden ve Bozan-zâde demekle meşhur Muhammed b. Ahmed Efendi toplamış, bablar ve fasıllara ayırmak suretiyle tanzim etmiştir. 998/1589 senesinde vefat eden ve Veli Yegân diye tanınan İskilipli Veli Efendi, Ali Cemâlî (v. 932/1525), İbn-i Kemal (v. 940/1533), Sa'dî ve Çivi-zâde'ninkileri de katmak suretiyle Ebussuûd Efendi fetvâlarını toplamıştır⁵.

İbn-i Kemal ve diğer meşhur şeyhülislâmlarda olduğu gibi, Ebussuûd'a ait olduğu iddia edilen bir kısım fetvâlara da ihtiyatla yaklaşmak icap eder. Zira bazı konularda birbirini nakzeden fetvâlara da rastlamak mümkündür. Böylesi fetvâlar için iki husustan söz edilebilir. Biri, fetvâyı veren şahsın sonradan eski düşüncesinden vazgeçmiş ve fikir değiştirmiş olması mümkündür. Yada, adına fetva verilen şahsın temsil ettiği makamın gücünden yararlanma niyeti olabilir.

Ebussuûd'un yazmadığı bir kısım risâle veya eserlerin onun adına mal edilmesinin en büyük nedeni onun gücünden yararlanma düşüncesi olabilir. Zira Ebussuûd, İslâm hukukunun en büyük bilgini olan şeyhülislâm, müfti, müderris ve kadılar gibi, âlimlerin teşkil ettiği "ilmiye sınıfı" nın başkanı idi. Müfti ve kadılar buldukları şehir ve kasabalarda imanî ve hukukî meselelerin son mercii idiler. Şeyhülislâm, ayrıca devlet idaresi, harp ve sulh meseleleri, çıkarılacak yasaklar ve sair önemli hususlarda söz sahibi ve bazen ilmiye ve asker sınıfları ile birleşerek padişahı tahtından indirecek derecede nüfuzlu idi⁶. Farklı fikir sahipleri şeyhülislâmların bu gücünden yararlanmak istemişler ve kendi düşüncelerini meşrulaştırmak için onlara mal edilerek makaleler kaleme almışlardır.

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1972, II, 677-679; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1992, IV, 33; M. Cavit Baysun, "Ebussuûd", *İA*, IV, 92-99; Ahmet Akgündüz, "Ebussuud Efendi", *DİA*, X, 365-367.

² Ebussuûd'un hocalarından birisi olan İbn-i Kemal de, sadece Osmanlıların değil bütün İslâm âleminin iftihâr ettiği seçkin ve muhakkik âlimlerden olup, dinî ilimlerde, hukukta, tarihte ve edebiyatta olan yed-i tûlâsından dolayı kendisine Müftî's-Sakaleyn yani cin ve insin müftisi ünvanı verilmiştir. Osmanlı hukukunun âbide şahsiyetlerinden biridir (İbn-i Kemal ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sayın Dalkıran, *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, İstanbul 1997, s. 39-68)

³ Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodü*, Ankara ts., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 4.

⁴ Akgündüz, a.g.md., s. 96-97.

⁵ Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, İstanbul 1360 / 1941, II, 1219, 1603; Ebussuûd Efendi'ye nisbet edilen bu fetvâ kitapları içinde ona olan aidiyetinde kuşkulu olanların da bulunduğu iddia edilmektedir (Bkz. S. Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, İstanbul ts., Rıza Koşkun Matbaası, III, s. 1204.)

⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 17.

Ebussuûd Efendi, kendi zamanında Devlet düzenini bozacak akımlara ve Bâtînilîği benimseyen sofilere karşı mücadele etmiş ve bu konuda gerektiği zaman Devlet gücünü de fetvalarıyla harekete geçirmiştir. Nitekim Kanuni devrinde, İstanbul camilerinde vaaza çıkan on dokuz yaşlarındaki Oğlan şeyh İsmail Ma'sukî (v. 945/1538)'nin dinî hükümlere ilişkin lâübâli ve alaycı sözlerle ün yapması, çevresine çoğu asker olmak üzere büyük bir halk kitlesini toplaması, "tasavvufta belirli dereceye varanlar için her türlü yükümlülüğün kalkacağını, helâl ile haramın eşit olacağını" iddia etmesi üzerine, Devlet o sırada Şeyhülislâm bulunan İbn-i Kemal ile Ebussuûd ve Mevlânâ Şeyhî Efendiler gibi sahn-ı semân müderrislerini meselenin incelenmesi için görevlendirmiştir. İnceleme sonunda adı geçen şeyhin idamına karar verilmiştir⁷.

Yazılan eserlerin veya makalelerin, şeyhülislâmların adı ile ilişkilendirilmesi ile ilgili en çarpıcı örneklerden birisi raks ve deveranla ilgilidir. Meselâ İbn-i Kemal'in raks ve deveranı şiddetle yasaklayan fetvaları bulunmaktadır⁸. Ancak onun adına yazılmış bir risâle de vardır ki⁹; bu Risâlede raks ve deveranın, Kur'ân âyetleri ile Hz. Peygamber'in hadislerine dayanarak meşruiyeti savunulmaktadır. Aradaki çelişkiyi çözmek için, onun eski düşüncesini tamamen terk ettiğini kabul etmek, ya da bu eserin sonradan yazılarak onun adına mal ediliğine inanmak gerekir¹⁰. Kaldı ki aynı konu ile ilgili Ebussuûd da, İbn-i Kemal gibi raks ve deveranla ilgili görüşlerini bildirmiş ve itikadî açıdan nasıl değerlendirileceği hususuna işaret etmiştir. Buna göre, eğer dervişler yaptıklarını bir ibadet olarak kabul etmiyorlarsa, küfürle ilişkilendirilmesinin doğru olmayacağını belirtmektedir. Şayet, devrâm ibadet sayarlarsa o zaman mürted olurlar. Zira, ibadet Allah'ın yapılmasını emrettiği şeydir. Bu durumda sûfiler, yaptıkları hareketleri ibadet saymakla, Allah'ın onu emrettiğini ileri sürmüş olurlar ki, bu Allah'a iftirâ etmektir. Binaenaleyh küfrü mücîp olur¹¹. Ebussuûd'un daha sonra raks ve deveran ile ilgili görüşünü değiştirerek, konunun tekrar kendisine sorulması üzerine, şöyle diyerek çekimser

⁷ Hamdi Döndüren, "Bir Fakih Olarak Ebussuûd", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 273; Sadık Vîcdânî, *Melâmîlik*, İstanbul 1340, s. 54 vd.. Oğlan Şeyhin öldürülmesinde Ebussuûd'un ilgili komisyonda yer aldığına ilişkin bkz. Reşat Öngören, "Şeriat'ın Kestiği Parmak: Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1 (1996), s. 123-140.

⁸ İbn-i Kemal'e göre raks ve sema caiz değildir. Zahiren büyük günahtır ve onları mübah gören meşâyihin makamları da kendilerine uygun değildir. Aynı şekilde şarkı da haram olup, bu hususta ulemanın icmâtı bulunmaktadır. Onu caiz görenler takvadan uzaklaşmışlardır ve hastanın ilaca muhtaç olduğu gibi, tedaviye ve ilaca ihtiyaçları vardır. İbn-i Kemal, "*Risâle fi Beyâni'r-Raks ve'd-Deverân*", *Mecmûa*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr.858, vr. 206b.

⁹ İbn-i Kemal'e isnat edilen ve *Risâle li-İbn-i Kemal-Paşa fi-Hakk'ı't-Tevhid* adıyla isimlendirilen bir risâlede, raks ve deveran hakkında leyhte görüşler bulunmaktadır. Bkz. İbn-i Kemal, "*Risâle fi Hakk'ı't-Tevhid*", *Mecmûa*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr.762, vr.314b-316b.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Dalkıran, *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, s. 176-182.

¹¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayâtı*, İstanbul 1983, s. 83-84.

kaldığı rivâyet edilir: “Allah Teâlâ'nın ilmi sonsuz bir deniz mesâbesindedir. Meşâyih-i izâm ol denizin gavvâslarıdır. Biz ehl-i sâhiliz. Bu hususta bizim onlarla bahsimiz yoktur.¹²” Ancak onun bu yolda görüş değiştirdiği doğru bulunmamaktadır¹³.

Osmanlı döneminde ulemanın verdikleri bir kısım fetvaların da kimin tarafından verildiğinin tam olarak araştırılmasında yarar bulunmaktadır. Zira, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi meşhur olan zatlara sonradan bir kısım fetvalar mal edilebilmektedir. Bu fetvalar ile, kamu oyu oluşturulabilmekte ve zamanın devlet gücü hareket ettirilebilmektedir. Dolayısıyla zaman zaman da olsa fetvalar siyasî malzeme gibi kullanılabilenmekte idi¹⁴.

RİSÂLENİN EBUSSUÛD'A AİT OLUP OLMADIĞI

“Risâle-i Ebussuûd” başlığını taşıyan risâle¹⁵, Ebussuûd'a ait olmayıp, onun adına mal edilmiştir. Risâle içinde birtakım düşünceler Ebussuûd'a ait iken; tamamının ona ait olduğunu söylemek mümkün değildir. Ayrıca, Ebussuûd'un vefat tarihi 982/1574 iken, söz konusu Risâlenin 1012/1603 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. Bunun daha önce Ebussuûd tarafından yazıldığı ve kendisinden sonra bir öğrencisi tarafından tebyiz edildiği var sayılsa bile, içindeki bir kısım ifadeler Risâlenin ona ait olmadığını göstermektedir. Şöyle ki, risâlenin bir yerinde, “... Malları fey olmak evlâ bi't-tarîk Hazret-i Müftî'l-Enâm Şeyh-i Meşâyihü'l-İslâm mübeyyinü'l-helâl mine'l-harâm el-müeyyed min-indillâhi'l-Meliki'l-Allâm Mevlânâ Ebu's-Suûd aleyhi rahmetü'l-Melikü'l-Vedûd “Gâyetü'l-Beyân”da bulunan rivâyete binâen bazı fetvâ-i şerife vermişlerdir ki, bi-ibâretihî nakl olunur¹⁶” ifadesi yer almaktadır ki, Risâlenin ikinci bir şahıs tarafından kaleme alındığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹² Kemâleddin Harîrîzâde, *Tıbyânü Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih Koleksiyonu, nr. 430-432, II, 143 a.

¹³ Ahmet Akgündüz, “Ebussuud Efendi”, *DİA*, X, 367.

¹⁴ Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslâm Hukuku dersimize girmiş olan hocamız Zahid Aksu, Ebussuûd ile ilgili şöyle der: “Bir de ben tez yaptım, dediğim gibi, altı sene ben, Ebussuûd Efendiyle yattım kalktım diyebilirim, gecem gündüzümüz hep onunla beraberdi, binaenaleyh, ben, babamdan iyi tanırım Ebussuûd Efendiyi.” Bkz. Zahid Aksu, “Ebussuûd Efendi'nin 16. Asır Osmanlı İmparatorluğundaki Yeri”, *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 253-254.

¹⁵ Bu risâle, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde el yazması şeklinde bulunmaktadır (Demirbaş numarası: 4106; kayıt tarihi: 1.5.1987). Bu risâle ile ilgili, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu danışmanlığında Fatma Satılış tarafından 1995 yılında bir lisans tezi hazırlanmıştır. Ancak, bitirme tezi seviyesinde yapılan bu çalışma bu risâleyi hakkı ile yansıtmaktan uzaktır. Bu itibarla biz, bu eseri tekrar ele aldık ve baştan sona kadar, Latin harflerine çevirerek, dipnotlarla zenginleştirdik. Bu çalışmayı da ayrıca neşretmeyi düşünmekteyiz. Eserle ilgili verilen varak numaraları orijinalinde bulunmadığı için baştan sona kadar tarafımızdan verildi.

¹⁶ *Risâle-i Ebussuûd*, 22a..

Risâle-i Ebussuûd'da var olan; "Bu mesele hakkında eimme-i Hanefiyye'de cevâb ne vecihledir ki, hicret-i nebeviyyenin semân ve semânîn ve tisa mie'sinde (988) imâmu'l-müslimîn saadetlü padişah hazretlerinin emr-i şerifleriyle asâkir-i müslimîne serdar olan Sinan Paşa vaffakahullâhü sübhânehû bimâ yeşâü hazretleriyle, Kızılbaş lâinin memâlikin harab ve yâbân etmek için, konulan asâkir-i müslimîn indellâhi teâlâ ecr-i cezilleri ne makûledir ve küffâr-ı hâkisâra sefer eylemekden ise, Revâfız ve mülhidini katl ve gâret eylemek efdaldır, dedikleri vâki midir?¹⁷" ifadelerinde görüldüğü üzere, hicri 988/1580 yılından söz edilmektedir ki, bu tarih Ebussuûd'un vefatından altı yıl sonradır. Adı geçen Sinan Paşa ise, 1575 yılında yeniçeri ağalığına getirilmişti¹⁸.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, bu Risâle her ne kadar içinde Ebussuûd'a ait alan bazı düşünceleri taşısaya da, bütünüyle ona ait olmayıp, yukarıda sözünü ettiğimiz bir kısım nedenlerden dolayı onun adına mal edilmiştir. Bu işi yapan öğrencilerinden biri de olabilir, farklı bir şahıs da olabilir. Bu konuda tam bir açıklık bulunmamaktadır.

RİSÂLE'DE ELE ALINAN KONULAR

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin kendi dönemi veya Risâlenin yazıldığı zamanlarda şüphesiz Osmanlı ve İran arasında mücadeleler devam etmekte idi. Bu mücadeleler, Ebussuûd döneminde başlamış değildi. Özellikle İran Safevî Devletinin kurulması ile, Şah İsmail zamanında zirveye tırmanmıştı. Gerçek şu ki, bu işin görünen yüzünde mezhebî görüş ayrılıkları ağırlıkta ise de, aslında ondan daha kuvvetli olan taraf işin siyasi yönü idi. Bu husus söz konusu olan risâlede de, kendisini çok rahat hissettirmektedir. Meselâ yapılan anlaşmaların İran tarafından tek yönlü olarak bozulmuş olması¹⁹ neden gösterilerek, bundan böyle onlarla tekrar bir barış masasına oturulması doğru bulunulmamaktadır²⁰. Bu durum da gösteriyor ki, özellikle Osmanlı uleması İran tarafından yapılan muamelelerden son derece rahatsızdır. Bu nedenle işin devlet tarafından bir an önce çözüme kavuşturulması talep edilmektedir. Zira, Şii Safevîler, bağlılarına; "Sünnî müslümanlardan adam öldürmek, kâfir öldürmek kadar gaza" düşüncesini empoze etmekte idiler²¹. İki tarafın bilginleri, zaman zaman bir araya gelerek müzakereler yapmışlar, birtakım kararlar almışlardı. Ancak alınan kararlar, bir türlü uygulamaya konulamamıştı.

¹⁷ *Risâle-i Ebussuûd*, 24b.

¹⁸ Söz konusu Sinan Paşa, Kaptan-ı Derya Çağaloğlu Sinan Paşa'dır. Şah Abbas'ın lideri olduğu İran'a karşı Osmanlı Ordusunun başında görev yapmıştır. III. Mehmet döneminde Kaptan-ı Derya olan Sinan Paşa aynı görevi I. Ahmet zamanında da sürdürmüş ve 2 Aralık 1605 yılında Diyarbakır'da vefat etmiştir. Bkz. *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih / Medeniyet / Kültür*, İstanbul 1993, III, 235 – 242.

¹⁹ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 26a-26b.

²⁰ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 28a.

²¹ Ahmed Refik, *Onaltıncı Asırda Râfizilik ve Bektâşilik*, İstanbul 1932, s. 5.

Ne Çaldıran, ne de yapılan diğer muharebeler Osmanlı-İran meselesini kökünden halletmiş değildir²². Hatta Yavuz'un ölümünden sonra, Anadolu'daki Şii karakterli propaganda faaliyetleri, hızını artırarak devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti, bu tarzdaki Şii propagandalarına karşı kararlı bir tutum sergilemiştir. Meselâ, 1590 yılında İstanbul veya Ferhat Paşa Anlaşması olarak adlandırılan sulh akdinde, Hz. Peygamber'in ashâbı ve halifeleri hakkında kötülleme ve küfürlerin durdurulması; Şah I. Tahmasp (v. 984/1576) zamanında olduğu gibi²³ teberrâîlîğin (Sünnîlikten uzaklaşma ve Sünnîliği kötülleme hareketi) lağvedilip hiç kimseye ve özellikle İran Sünnîlerine nefret telkin olunmaması ve bu statü korunduğu müddetçe, Kızılbaş tasarrufunda bulunan bölgelere Osmanlı Devleti herhangi bir hücumda bulunmamayı, aynı şekilde İranlıların da Sünnîlere tecavüz etmemeleri²⁴ gibi hususları öngörmekte idi. Ne var ki, Şah Abbas, bu sulhu bozmaktan çekinmemiş, saldırılara başlamış²⁵ ve Osmanlı aleyhinde Avrupa devletleri ile ittifak arayışlarını sürdürmüştü²⁶. Avrupa devletlerinden umduğunu bulamayan Şah Abbas, Osmanlılarla 20 Kasım 1612 tarihinde tekrar bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Bu anlaşma metninde de, Sünnî büyüklerine karşı hakaret edilmemesi ve Sünnîlerin, Şii düşünceleri kabule zorlanmamalarına dair maddeler de bulunmaktaydı²⁷. Bu anlaşma da, ileride İran tarafında tek yönlü olarak bozulmuştur.

Risâle-i Ebussuûd'da Rafizî zümrenin, dördüncü asrın ilk yıllarında ve Abbasî Devleti zamanında zuhur ettiği ifade edilir. Risâle'ye göre, bu zümrenin yalanı açık, tevilleri yanlış, itikatları bozuktur. Ayrıca, kendilerini de Ehl-i Beyt'le ilişkilendirip, Hz. Peygamber'in dininde ihtilâl çıkarmışlardı²⁸. Risâlede İmâmiyye-Şîasi'nin zuhuru olarak verilen tarih, İslâm Mezhepleri Tarihi incelendiğinde isabetli bulunabilir. Zira, İmamiyye-Şîasi'nin inanç esaslarının oluşumu, gaybet-i kübra ile başlatılmaktadır ki, bu da on ikinci imam olan Muhammed b. Hasan el-Askerî'nin dördüncü sefiri olarak kabul edilen Ali b. Muhammed'in gaybeti ile başlatılmaktadır²⁹.

Risâle'de söz konusu edilen tâifenin karşısında, Allah'ın lütf ve yardımıyla hak mezhebi teyid ve tecdid ettiği bildirilerek, konuyla ilgili şu âyet ve hadîs nakledilir: "Eğer Allah'ın insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savması

²² Geniş bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)*, İstanbul 1962; özellikle Nadir Şah dönemi için bkz. Muhammed Rıza Nasırî, *Nasreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1977.

²³ Kanuni'nin kararlı tutumu karşısında Şah Tahmasp sulh istemiş ve İranlılar "Peygamber'in sahabe ve halifelerine hürmet göstermeyi", Amasya'da 29 Mayıs 1555'de kabul etmişlerdi. Bkz. Mehmet Saray, *Türk-İran Münasebetlerinde Şiîliğin Rolü*, Ankara 1990, s. 29; Kanuni-Tahmasb arasındaki mektup teâtileri için bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Târîhi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Mersin 1992, I, 232-241.

²⁴ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 30.

²⁵ Saray, *a.g.e.*, s. 31.

²⁶ *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih*, III, 235-238.

²⁷ *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih*, III, 244.

²⁸ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 2a.

²⁹ Bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1996, s. 145-147.

olmasaydı, elbette yeryüzü altüst olurdu. Lâkin Allah, bütün insanlığa karşı lütuf ve kerem sahibidir.³⁰, “Lâ yezâlu tâifetün min ümmetî zâhirine ale’l-hakkî hattâ ye’tî emrullâhî / Kıyametten önce, ümmetinden bir grup hak üzere olmaya devam edecektir.³¹”

Risâlede verilen bilgilere göre, onuncu asrın başlarına kadar, Şiilik yayılamamış ve büyük bir kısmı mezhebî görüşlerini açıktan açığa ilan edememişlerdi. Ancak bu zamandan sonra Şiiler, Acem beldesinde (İran) büyük bir ihtilâl çıkardılar ve Ehl-i Sünnet mensuplarını büyük bir kıyımaya uğrattılar. Bu hususa, Hz. Peygamber; “el-fitnetü hâhünâ min haystü yattaliu karnâ’ş-şeytân / Fitne, şu tarafta (yani) şeytanın boynuzlarının çıktığı yerdedir.³²” diyerek işaret etmişti. Bu bölgede Erdebil Şeyhi Şeyh Haydar oğlu İsmail, lider kabul edildi. Kendilerine Abdü’l-Âl adlı bir şahsı da şeyhülislâm edindiler. Ehl-i Sünnet’ten direnenler öldürülürken, bunlardan bir kısmı da korkularından Şiiliği kabul ettiler. Bu esnada Yavuz Sultan Selim, onların taçlarını başlarına dar etti ve onları mağlup etti. Sultan Murad Han da, bu çevredeki pek çok beldeyi Osmanlı ülkesine kattı. Ancak onlar, Safevîlerin ihtilâl hareketleri ile devletlerini tamamen ortadan kaldırmaya, köklerini kazımayaya muvaffak olamadılar. Onlar da yakışsız ifadelerini ve âdetlerini devam ettirdiler³³.

Risâlede; “Nitekim “mezheb-i nâ-hak” lafzından târîh-i zuhûrları ma’lûm olur.³⁴” ifadesi ile, Şiiliğin doğuşuna ebced hesabıyla bir tarih düşürülür. Buna göre, “mezheb-i nâ-hak / hak olmayan mezheb” ifadesindeki harflerin karşılığı ebced hesabıyla yazılıp toplandığında hicri 906 yılına tekabül eder ki, Şah İsmail’in Şiî Safevî Devletini kurduğu yıldır.

Risâle-i Ebussuûd’da verilen bilgilere göre, Emevîler döneminde Hz. Ali’ye ileri seviyede asabiyetten ve cahilliklerinden dolayı kötü söz söylenir ve dil uzatılırdı. Ancak, onların devletleri bin ay kadar devam etti ve sanki yaşamamış gibi oldu ve yıkıldı. Arzu edilen şey, Rafizî devletinin de Emevîler gibi yıkılıp gitmesidir. Şüphesiz, “yeb’asullâhu alâ külli re’si mîeti senetin men yüceddidü lehâ dînehâ / Allah her yüz yılın başında, dinini tecdid edecek olan bir şahıs gönderir.³⁵” hadîs-i şerîfi gereği Allah, Sinan Paşa’nın komutasındaki ordu ile, Sultan Ahmed (v. 1617) zamanında bu ülkelerde İslâm dinini ve adaleti tekrar tesis edecektir. Rafizîler hakkında bir çok fetvalar verilmiştir ve bu Risâlede de bunlardan bir kısmı toplanmıştır. Bundan dolayı Osmanlı sultanlarının onların üzerine tereddüt göstermeksizin sefer etmekten geri durmamaları gerekir³⁶.

³⁰ Bakara (2), 251.

³¹ *İbn Mâce*, Sünne 1, no: 6.

³² *Müslim*, Salât 5, no: 622.

³³ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 2b-3a. Şiî-Safevî devletinin kuruluşu ile ilgili bilgiler diğer tarihi bilgilerle tam olarak uyşmaktadır. Mesela bkz. Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992; Michel M. Mazzaoui, *The Origins of The Safawids*, Wiesbaden 1972.

³⁴ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 28a.

³⁵ Ebû Dâvud, *Sünen*, Melâhim 1, no. 4291.

³⁶ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 3b-4a.

Risâle müellifi, bu eserinin yazarken kendi ifadesi ile hedefini şöyle belirler: Osmanlı sultanının teveccühüne kavuşmak ve sahabe ile büyük imamların hürmetine ahirette kurtuluşa nail olmak³⁷.

Müellif, bu Risâlesini dört bölümde ele alır:

Birincisi: Genel olarak sahabeler, özel olarak da dört halife ile ilgili olan âyet ve hadislerin beyanı.

İkincisi: Rafizilerin yanlış olan bir kısım inanç ve fiilleri

Üçüncüsü: Bu fırkanın kesin deliller ile tefsik ve tekfirleri

Dördüncüsü: Küfürden sonra terettüp eden ferî meselelerin beyanı ile ilgilidir.

Hz. Ebû Bekir ile ilgili, genel anlamda Ehl-i Sünnet kaynaklarında yer alan nasslar ve ifadeler, Risâle-i Ebussuûd'da da görülmektedir. Biz bu çalışmamızda risâlede nakledilen âyet ve hadislerden örnek olmak üzere birkaç tanesini aktaracak ve müellifin bir kısım değerlendirmelerine temas edeceğiz. Müellife göre, “ve seyücennebuhe'l-etka'llezî yu'tî mâlehû yetezekkâ³⁸” âyetinin Ebû Bekir'le ilgili nâzil olduğu konusunda din büyüklerinin ve müfessirlerin cumhurunun ittifakı bulunmaktadır. Bir diğer âyet ise, “inne ekrameküm indellâhi etkâküm³⁹” âyet-i kerîmesidir. Zira, ilk âyetin delâleti ile Hz. Ebû Bekir, bütün ashâbın en takvalıdır. İkinci âyetin delâleti ile, her ittikâ Allah katında en ekrem olunca, Ebû Bekir sahabenin en ekremidir. Kaldı ki o, Hz. Peygamber'e en yakın bir sahabedir⁴⁰.

Risâle-i Ebussuûd'da, Hz. Ebû Bekir ile ilgili nakledilen pek çok hadîsten biri, Hz. Peygamber'in yerine halka namaz kıldırmasıdır. Pek çok Ehl-i Sünnet kaynağında nakledilen bu hadîs, küçük farklılıklarla burada da nakledilmiştir⁴¹. Bir diğeri de Hz. Ebû Hüreyre'den nakledilen şu hadîstir: Hz. Peygamber, mecliste sorar: “Bugün sizden hanginiz oruçludur?” Ebû Bekir dedi: “Ben.” Hz. Peygamber: “Bugün kim cenaze namazı kıldı?” Ebû Bekir dedi: “Ben.” Hz. Peygamber dedi: “Bugün kim bir yetimi doyurdu?” Ebû Bekir dedi: “Ben.” Hz. Peygamber dedi: “Bugün kim bir hastayı ziyaret etti?” Ebû Bekir dedi: “Ben.” Hz. Peygamber dedi: “Kimde bunlar birleşirse cennete girer.”⁴²

³⁷ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 4a.

³⁸ “Temizlenmek üzere malını hayra veren iyiler ondan (ateşten) uzak tutulur.” Leyl (92), 17-18.

³⁹ “Muhakkak ki, Allah yanında en değerli olanınız, ondan en çok korkanınızdır.” Hucurât (49), 13.

⁴⁰ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 4a-4b.

⁴¹ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 4b. Bu hadîsin bir başka varyantı için bkz. *Tirmizî*, Menâkıb 16. Ayrıca bkz. ve krş. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut ts., II, 215-224; İbn Hişam Ebû Muhammed Abdilmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Mısır 1355/1936, IV, 301; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Kahire 1357/1939, II, 439; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1981, VI, 96.

⁴² *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 5a. Hadîsin kaynağı için bkz. *Müslim*, Fezâilü's-Sahâbe 4, no: 11.

Bu ve benzerî hadislerin nakli ile, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den sonra halife olacağına bir işaret sayılacağı izlenimi verilmektedir. Hz. Ali ile alâkalı hilâfet tartışmasını yaparken de, kendi ifadesi ile; "Emr-i hilâfette, Resûl Hazreti bir ferde tansîs ve tasrîh edüb, fulan kimesne, intikalimden ve civâr-ı kudse irtihâlimden sonra halife olsun, demek vâki olmamıştır⁴³" derken, farklı yerlerde de Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i halife olarak ismen zikrettiğinden de söz eder⁴⁴. Dolayısıyla müellifin zaman zaman bir kısım çelişkiler içinde olduğu görülür. Bu hususta o, kendi ifadesi ile şöylesi bir rivayetten söz eder:

"Hazret-i İmâm-ı Ahmed b. Hanbel, Sünen'inde Hazret-i Emîru'l-Müminîn Ali'den rivâyet eyler: Ashâb-ı ulu'l-elbâb bir gün Hazret-i Resûl'e suâl edüb, "Sizden sonra kimi emir edinelim?" dedikde cevâb-ı bâ-savâb sürüb: "in tüemmirû Ebâ Bekrin tecidûhu zâhiden fi'd-dünyâ, râğiben fi'l-âhireti ve in tüemmirû Ömera tecidûhu kaviyyen emînen lâ yahâfu fi'l-İlâhi levmete lâimin ve in tüemmirû Aliyyen ve lâ erâküm fâiline tecidûhu hâdiyyen mehdiyyen ye'huzu bikümü's-sırâta'l-müstakîm" buyurdular. Manası: Ebû Bekr'i imam ederseniz emin ve dünyayı târik ve âhirete râğib bulursuz ve eğer Ömer'i emir ederseniz emin ve kavi ve tarik-ı hakda levme-i lâimden havf eylemez kimesne bulursuz ve eğer Ali'yi emir ederseniz edeceğinize mu'tekid değilim, hâdi ve mehdî bulur idünüz. Bir vecihle ki, elünüz alub tarik-ı müstakîmi geçürür idi.⁴⁵"

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Sakîfetü Benî Sâide'de halife seçiminin nasıl yapıldığını da dile getirirken, Ehl-i Sünnet kaynaklarında yer alan "el-eimmetü min Kureyşin / imamlar Kureyş'tendir.⁴⁶" hadîsini zikreder. Halbuki araştırmacıların ekseriyetinin kanaati seçimin yapıldığı bu yerde, halifenin belirlenmesi için hiçbir nassa baş vurulmadığı şeklindedir⁴⁷. Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi esnasında, Ensâr ve Muhâcirlerin üzerinde birleştikleri hususlar şunlardı: 1- Riyâsetin, câhiliyye devrinden itibaren Kureyş'e ait oluşu; nübüvvetin onların içinden çıkışı ve böylece Arapların "emirlik"i yalnızca Kureyş'e ait bilmeleri; 2- İslâmiyeti kabul edişteki kıdam; 3- Çıkışı sırasında bu dine mal ve canı ile hizmet. Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda hilâfete en layık olarak Ebû Bekir görülmüş ve ona beyat edilmiştir⁴⁸.

Hz. Ebû Bekir ile ilgili, Risâle müellifinin delil olarak getirdiği tüm hadisleri sıhhat açısından aynı seviyede görmek mümkün değildir. Aynı şekilde, Hz. Ömer için de nakledilen hadislerin sıhhat açısından farklılık arzettiği görülmektedir. Hadisleri sıhhat açısından tek tek ele almak bizim meselemiz olmayıp, bunların bir

⁴³ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 10a-10b.

⁴⁴ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 13b.

⁴⁵ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 8a. İbnü'l-Cevzî, söz konusu ifadenin uydurma hadis olduğunu söyler. Bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, nşr. Halil el-Meyyiz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, I, 253.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Mısır 1313, III, 129, 183; IV, 421. Bu hadisle ilgili bkz. Mehmet Said Hatipoğlu, "Hilâfetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, c. XXIII, Ankara 1978, s. 121-214.

⁴⁷ Bkz. Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, s. 32-33.

⁴⁸ Fığlalı, *a.e.*, s. 33.

hadisçi tarafından irdelenmesinde mutlak yarar bulunmaktadır. Genellikle, Şîf kaynaklarda isnatça son derece zayıf hatta uydurma hadisler yer almaktadır⁴⁹. Onların bu tutumu karşısında bir kısım safdiller de⁵⁰, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetlerini teyid açısından, bir kısım hadislerin vazı yoluna gitmişlerdir ki, bunu kim hangi nedenle yapıyor ise yapsın, yanlıştır. Hadîs uydurmanın müdafaa edilebilecek hiçbir yönü bulunmamaktadır. Kaldı ki, Hz. Peygamber, kasten kendisi ile ilgili bir yalan uyduranlara, cehennem uyarısında bulunmuştur⁵¹.

Risâlede nakledilen bir kısım hadislerde Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer ikisi beraber zikredilmektedir. Bunlardan birinde şöyle denilmektedir: “Hz. Peygamber, bir gün evlerinden çıkıp, mescide girdiler. Hz. Ebû Bekir ile Ömer'den bir sağında biri solunda idi. İkisinin elinden yapışarak: “Hâkezâ nüb'asü yevme'l-kıyâmeti / Kıyamet gününde de böylece dirileceğiz.” der⁵². Bu hadîsin şekli, Şîiler tarafından son derece abartılarak ortaya konan ve Hz. Ali'nin meşru halife oluşuna delil olarak getirilen Gadîr-i Hum olayını hatırlatmaktadır⁵³. Zira orada da Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin elini tutup havaya kaldırdığı ve şöyle dediği rivâyet edilmektedir:

“Cebrâil bana Rabbimden şu emri getirdi: Ali b. Ebî Tâlib, benim kardeşim, vasim, halifem ve benden sonra imamdır. Ey halk! Allah onu size veli ve imam olarak tayin etti; ona itaati herkese farz kıldı. Ona muhalefet eden mel'un olacak, saygı gösteren ise rahmete erecektir. Dinleyiniz ve itâat ediniz. Allah mevlânız, Ali de imamınızdır. İmâmet ondan sonra, kıyamete kadar, onun soyundan devam edecektir”⁵⁴. “Cebrâil bana Rabbimden şu emri getirdi: Ali b. Ebî Tâlib, benim

⁴⁹ Kûfelilerin Hz. Ali'nin üç yüz bin hadis uydurduklarına dâir rivâyetler için bkz. İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfûa*, Mısır 1375, I, 407. Bu rakam mübalağalı görülse de, bu hususta bir fikir vermek açısından önemlidir.

⁵⁰ İbn Arrâk, *a.g.e.*, I, 345.

⁵¹ Buhârî, İlim 38; Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, Kahire ts., III, 234.

⁵² *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 5b. Hadîs için bkz. Neysâburî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut ts., IV, 312 (Hadis no: 7746).

⁵³ Gadîr-i Hum olayı ile ilgili bkz. Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ, *Fıraku's-Şîa*, nşr. Hellmut Ritter, İstanbul 1931, s. 16-17; Kuleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Ya'kûb b. İshak, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1388, I, 289; Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1960, II, 112; Eş-Şerîf el-Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, Tahran 1986, II, 258 vd.; İbn Kesîr, İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır ts., V, 183-189; Abdülbaki Gölpinarlı, *Târîh Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, İstanbul 1979, s. 40 vd.. Günümüz Mezhepler Târîhi araştırmacılarının Gadîr-i Hüm hâdisesi ve yorumu için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmîyye Şîası (Câferiyye Mezhebi Doğuşu), Gelişmesi ve Görüşleri*, Ankara, Selçuk Yay., 1984, s. 212-214; a. mlf., *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Ankara, Selçuk Yay., 1996, s. 141; a. mlf., “Şîiliğin Doğuşu ve Gelişimi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 36-38; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, s. 22-24; Avni İlhan, “Şîa'da Usûl'd-Din”, *MTGSS*, s. 418-420; M. Cemal Sofuoğlu, “Gadîr-i Hum Meselesi”, *AÜFD*, c. XXVI, Ankara 1983, s. 461-470; a. mlf., “Şîa-i İmâmîyye'nin Hadîs Anlayışı” *MTGSS*, s. 258-260; Sayın Dalkıran, *Osmanlı Devletinde Ehl-i Sünnet'in Şîi Akidesine Tenkitleri*, İstanbul 2000, s. 182-183.

⁵⁴ Gölpinarlı, *İslâm Mezhepleri ve Şîilik*, s. 40 vd;

kardeşim, vasım, halifem ve benden sonra imamdır. Ey halk! Allah onu size veli ve imam olarak tayin etti; ona itaati herkese farz kıldı. Ona muhalefet eden mel'un olacak, saygı gösteren ise rahmete erecektir. Dinleyiniz ve itâat ediniz. Allah mevlânız, Ali de imamınızdır. İmâmet ondan sonra, kıyamete kadar, onun soyundan devam edecektir"⁵⁵.

Hiz. Ebû Bekir ile Ömer hakkında Hiz. Peygamber'in: "Her Peygamberin kesinlikle yeryüzünde iki ve semada iki veziri vardır. Benim semadaki vezirlerim Cebrail ve Mikail; yeryüzündeki vezirlerim ise Ebû Bekir ve Ömer'dir."⁵⁶

Hiz. Ömer ile ilgili zikredilen pek çok hadisten biri şöyledir: "lev kâne ba'dî nebiyyün le kâne Ömer ibnü'l-Hattâb / Eğer benden sonra peygamber olsa idi, Ömer olurdu."⁵⁷

Risâlede Hiz. Osman ile ilgili bir kısım hadislerden söz edilir. Bunlardan biri "li-küllü nebiyyin refikun ve refikî fi'l-cenneti Osman / Her peygamberin bir arkadaşı vardır, cennette benim arkadaşım Osman'dır." şeklinde⁵⁸.

Bir hadiste de ilk üç halifenin tamamında söz edilerek şöylesi bir olay anlatılır: Günlerden bir gün Resulullâh, Uhud dağına çıkar. Ebû Bekir, Ömer ve Osman da yanlarında idi. Dağ sallanmaya başlar. Bunun üzerine Hiz. Peygamber, ayağını yere vurarak şöyle der: "üsbüt Uhudu femâ aleyke illâ Rasûlün ve Sıddîkun ve şehidâni / Ey Uhud! Sâkin ol. Senin üzerinde bir Resul, bir Sıddîk ve iki şehid vardır." Bu şekilde Ömer ve Osman'ın şehit olacaklarından haber verilmiştir⁵⁹.

Hiz. Ali ile ilgili de, Risâlede âyetler ile pek çok hadis yer almaktadır. Âyetlerden biri klasik eserlerde hep söz konusu edilen ve Şîa'nın çok kullandığı tathir âyetidir. Bu âyet şöyledir: "innemâ yürüdüllâhu liyüzhibe ankümü'r-ricse ehle'l-beyti ve yütahiraküm tathîran."⁶⁰ Bu âyette söz konusu edilen Ehl-i Beyt grubunun içine kimlerin dahil olup olmadığı konusu hep tartışıla gelmiştir. Şîa, Ehl-i Beyti beş kişi ile sınırlandırırken⁶¹, Ehl-i Sünnet kapsamı oldukça geniş tutmuştur⁶².

⁵⁵ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 40 vd;

⁵⁶ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 5b. Hadisin kaynağı için bkz. *Tirmizî*, Menâkıb 17 (Hadis no: 3680).

⁵⁷ *Tirmizî*, Menâkıb, 18 (Hadis no: 3686).

⁵⁸ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 7b. Hadis için bkz. *Tirmizî*, Menâkıb 19 (Hadis no: 3698).

⁵⁹ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 7a. Hadis için bkz., Ebu Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temimî İbn Hibbân, *Sahîhu İbni Hibbân*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, III, 1403 (Hadis no: 3650).

⁶⁰ "Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." Ahzab (33), 33.

⁶¹ Eş-Şerif el-Murtazâ, *a.g.e.*, III, 123; Goldziher, "Ehlülbeyt", *İA*, V, s. 207.

⁶² Ahmed Feysi Çorûmî, *Feyz-i Rabbânî fi Bâtu'l-İrânî*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, Hasan Paşa Koleksiyonu, nr. 936, vr. 204 b; Asrımız müfessirlerinden Elmahlı M. Hamdi Yazır, ilgili âyetin tefsirinde Ehl-i Beyt grubuna Hiz. Ali, Hiz. Fâtıma, Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin'in dışında Hiz. Peygamber'in sair kızları, torunları ve hanımlarının girdiğini beyanla, Şîa'nın görüşünün tuhaf olduğunu dile getirir. Bkz. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Eser Neş., 1979, VI, 3892-3893. Ayrıca bkz. Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1272, III, 608-609; Kadı İyaz, Ebu'l-Fadl İyaz, *eş-Şifâ bi Ta'rifî*

Öyle düşünüyoruz ki, Ehl-i Beyt adına zuhur eden ve gerçekte onlarla ilgisi bulunmayan pek çok fırka bulunmaktadır⁶³. Yeri gelmişken, risâlede sözü edilen ve Erdebil tekkesi mensubu bulunan, önceleri Sünnî olan tarikatın sonraları pek çok nedenlerle ve özellikle de siyasî nedenlerle Şiileşen şeyh ve şahları, kendilerini Ehl-i Beyte bağlamaya çalışmışlardır. Özellikle Anadolu'da mevcut bulunan propagandacıları vasıtası ile, kendilerinin Ehl-i Beyte mensup oldukları iddiasını yaymakta idiler⁶⁴. Aslında İbn-i Kemal'e ait olduğu kanaatinde olduğumuz⁶⁵, ancak söz konusu Risâlede Ebussuûd Efendi'ye mal edilen bir fetvayı kendi ifadeleri ile aynen aktarmak isteriz.

“Mesele: Reisleri Hazret-i Resûlullâh sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem âlindendir, derler. Nevan şübhe olur mu?

El-Cevab: Hâşâ yokdur. Ef'âl-i şenâları ol neseb-i tâhira alakaları olmamağa şehâdet etdüğünden gayrı, sıkâtdan menkûldür ki, babası İsmail ibtidâ-i zuhûrunda İmâm-ı Ali b. Rızâ meşhedinde ve sâir emâkinde olan sâdât-ı izâmı kendinin nesebini bahru'l-ensâba derc etmeğe ikrâh edüb, iftirâya cüret edemeyenleri katl-i âm idicek bazı sâdât halâs olmak için imtisâl sûretin gösterüb dedüğün eylemişler. Ammâ asla nesli kalmamakla meşhûr bir seyide münthâ kalmışlardır ki, nazar edenler hakikat-ı hâle vâkıf olalar. Farazâ, sıhhat-i nesebi mukarrer olsa dahî, bi-dîn olucak sâyir kefereden farkı olmaz. Hazret-i Resûl aleyhisselâm âli şâyir-i şer'-i metîni riâyet ve ahkâm-ı dîn-i mübîni himâyet edenlerdir. Hazret-i Nuh aleyhisselâm Kenan kendinin sulbî oğlu iken dini üzere olmadığı için ehlimdendir deyu necatı için Rabbu'l-İzzet'e duâ ettikde:

“innehû leyse min ehlike⁶⁶”

buyrulub, sâyir kefereler ile bile ta'zîb ve iğrâk buyurmuşlardır. Enbiyâ-i İzâm aleyhisselâm neslinden olmak dünyevî ve uhrevî azabdan necata sebep olaydı, Hazret-i Âdem aleyhisselâm neslinden olmakla bir kâfir asla dünyada ve âhirette muazzeb olmaz idi.⁶⁷”

Hukûkî'l-Mustafâ, Beyrut ts, İstanbul 1302, II, 47-52; Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu 'ş-Şifâ*, Beyrut ts., II, 81-88.

⁶³ Onlardan biri Muhtariyye/Keysaniyye'dir. Bilgi için bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1416/1995, I, 95; Ebû Mansur Abdulkâhîr b. Tâhîr Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark Beyne'l-Firak)*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1991, 31; Muhammed b. Abdilkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut 1413/1992, I, 145-146; C. Van Arendonk, “Keysaniyye”, *İA*, İstanbul 1967, VI, 664 vd.; W. Madelung, “Kaysaniyya”, *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Vol. IV, Leiden 1978, s. 836 vd..

⁶⁴ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 2a.

⁶⁵ İbn-i Kemal, “*Fetâvâ Kemal Paşa-zâde der Hakk-ı Kızılbaş*”, *Mecmûa*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3548, vr. 46a.

⁶⁶ “Ey Nuh! O asla senin aileden değildir.” Hud (11), 46.

⁶⁷ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 23a-23b.

Hz. Ali ile ilgili verilen hadislerden biri şöyledir: “lâyuhıbbü Aliyyen münâfikun velâ yebğuduhû mü'minün / Ali'yi münafik sevmez ve mümin buğz eylemez.”⁶⁸

Dört halifenin faziletlerini beyan eden âyet ve hadislerin yanında genel olarak da Hz. Peygamber'in ashabı ile ilgili âyet ve hadisler üzerinde de durulmaktadır. Verilen âyetlerden biri şöyledir: “ve's-sâbikûne'l-evvelüne mine'l-muhâcirine ve'l-ensâri ve'llezîne't-tebeûhum bi-ihsânin radiyallâhu anhum ve radû anhu”⁶⁹ Bu âyette muhacir ve ensarın zikrinin bizzat geçtiği, onlardan Allah'ın razı olduğu ve onların da Allah'dan razı oldukları dile getirilmektedir⁷⁰. Ashabla ilgili hadisler genellikle, ashabın adlarının zikredildiğinde onları hayırla yad etme, onlara dil uzatmama ile ilgilidir⁷¹.

Risâle-i Ebussuûd'da Râfızîlerin kendilerini İmâmiyye Şiası ile ilişkilendirdiklerinden söz edilir⁷². Halbuki, onun amaçladığı Râfızîler ile Şîa-i İmâmiyye'ye arasında tam bir müştereklik yoktur. Etkileşimin olduğu kesin olmakla birlikte, ikisini aynı saymak mümkün görünmemektedir. Kaldı ki, İslâm Mezhepleri Tarihinde bazen Şîa başlığı altında Râfızîlik, bazen da Râfızîlik başlığı altında Şîilik işlenmektedir. Risâlenin yazıldığı ortamda söz konusu olan zümre şüphesiz, Şah İsmail'in yönetiminde bulunan İran ile Anadolu'daki bağlılarıdır. Hedefteki topluluk, Osmanlı devletinin hasımı olan Safevîlerdir. Safevîlerin şîi olan inançları ile, Anadolu Alevîliğinin inançlarını bire bir eşleştirmek ise hiç mümkün değildir. Meselâ, Risâle Müellifi'nin onların kabahatları olarak saydığı hususların başında “mut'a nikahı” gelmektedir ki, Anadolu Alevîliği içinde bunu bulmak mümkün değildir. Her ne kadar Hüsniye içinde mut'a nikahı meşru olarak gösterilmekte ise de, Hüsniye'de, Anadolu Alevîliğinin inançlarından çok Şîi inançları işlenmektedir. Risâle-i Ebussuûd'un müellifine göre, muta nikâhı asla doğru değildir⁷³.

Müellif'in üzerinde durduğu ve Şîilerin büyük kusurlarından biri olarak gösterdiği bir diğer husus imamların masumiyeti meselesidir. Gerçekten Risâle müellifinin beyan ettiği üzere, İmamiyye Şiasında imamın, mâsûm ve ümmetin en üstünü olmak gibi iki önemli vasfı bulunmaktadır. Şîa'ya göre, imamlar, hata ve yanlışlardan korunmuşlardır. Masumiyet ve ismet hususunda peygamberlerle imamlar arasında bir fark bulunmaması gerekir. Onlar, “ister küçük ister büyük olsun hiç günah işlemezler. Kendilerine emrettiği hususlarda Allah'a karşı gelmezler ve emr olunanı işlerler. Onların halleriyle ilgili bir hususta günahsızlıklarını (ismet) inkâr eden bir kimse, onları tanımamaktadır. Onları tanımayan (câhil) kimse ise, bir

⁶⁸ *Tirmizî*, Menâkıb 20.

⁶⁹ “(İslam dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır.” *Tevbe* (9), 100.

⁷⁰ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 15b-16a.

⁷¹ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 9a.

⁷² *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 9a.

⁷³ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 9a-9b.

kâfirdir⁷⁴. Her bakımdan ismet ve taharet imâmet hakkında gerekli olan şartlardandır⁷⁵.

Şîî müellif Kuleynî (v.329/940)'ye göre, imamlar nebî olmamakla birlikte Hz. Peygamber'in makamındadırlar. İmamla nebî arasındaki tek fark, imamların meleklerin söylediklerini işittikleri halde, melekleri görmemeleri; peygamberlerin ise hem işitip hem de görmeleridir⁷⁶. Yine aynı müellife göre, imamlar hatalardan ve her türlü günahlardan uzaktırlar. İmamların ismet sıfatlarının kaynağı peygamberlerde bulunan kutsal ruhtur. Peygamberlerden sonra, bu kutsal ruh imamlara geçmiştir⁷⁷.

Müellif bu konuda, Şîîlerin Cuma namazının kılınmasını, cihad yapılmasını masum imamın varlığına ve zuhuruna bağlamış olduklarını söyler⁷⁸ ve pek çok defa Sünnîlerin Cuma namazı kılınmalarına da mani olduklarından söz eder. Cuma namazını kılmanın ve cihad etmenin farziyeti ile ilgili âyetlerden delil getirerek, Allah'ın bu farziyeti masum imamın varlığına bağlamadığından söz eder⁷⁹. Risâle-i Ebussuûd müellifi, onların bu inançları ile hulûl imancı arasında ilişki kurar ve onları tenkit eder⁸⁰. Onun temas etmediği bir husus daha vardır ki, Şîa'ya göre, ma'rifetullâhın tahsili de masum olan bir muallimin talimi ile mümkündür⁸¹.

Risâlede imâmetin Hz. Ali ve nesline nass ile tahsis kılındığı düşüncesini de şiddetle reddeder. Bu konuda tarihi bir kısım olaylardan yola çıkarak bunun doğru olmadığı sonucuna varır. Bunlardan biri şöyledir: Hz. Abbas, Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'in hastalığından onun vefat etmek üzere olduğunu söyler. Bunun için Ali'ye, Hz. Peygamber'in kendi yerine kimi halife bırakacağını beraberce sormalarını teklif eder. Hz. Ali ise, bu işi sorarlar da, eğer olumsuz bir sonuç alırlar ise, hilâfetin ebediyen kendilerine dönmeyeceğini söyler⁸². Buradan hareketle, risâle müellifi kendi ifadesi ile şöyle der: "Eğer emr-i hilâfetde tansis ve vasiyet olsa,

⁷⁴ Ayrıca bkz. Eş-Şerîf el-Murtazâ, *a.g.e.*, I, 302 vd., II, 207 vd.; Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, s. 214.

⁷⁵ *Hüsniye*, haz. Sefer Aytekin, Emek Basım-Yayımları Evi, 2. baskı, Ankara 1957, s. 91. Ayrıca bkz. Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ, *Fıraku's-Şîa*, nşr. Hellmut Ritter, İstanbul 1931, s. 17.

⁷⁶ Kuleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1388, I, 271.

⁷⁷ Bu husustaki değerlendirmeler için bkz. Hasan Onat, "Şîilik ve Günümüz Şîiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 3, sayı III, Temmuz 1989, s. 128.

⁷⁸ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 9b.

⁷⁹ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 10a.

⁸⁰ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 13b-14a.

⁸¹ Ahmed Feyzi Çorûmî, *Fez-i Rabbânî fi Bâul-ı İrânî*, Çorum İl Halk Kütüphanesi, Hasan Paşa Koleksiyonu, nr. 936, vr. 144 b.

⁸² *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 10b. Bu olayın farklı şekillerdeki rivayetleri için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut ts., II, 245; İbn Hişam Ebû Muhammed Abdilmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır 1355/1936, IV, 304; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târitu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Kakire 1357/1939, II, 437.

Hazret-i Emîrû'l-Mü'minin Ali kendi hakkında varub nass-ı celi ile cevap verüb, Hazret-i Abbâs'a gayrı cevap vermeğe mütesaddî olmazlar idi.⁸³

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Risâle müellifi, zaman zaman bu hususta tezada düşse de, genel kanaati Hz. Peygamber'in "falan kişi vefatımdan sonra halife olsun" diyerek bir vasiyette bulunmadığı şeklindedir.⁸⁴

Halife seçimini anlatan Müellif, genel olarak klasik kaynaklarda yer alan bilgileri doğru olarak aktarırken, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e beyatinin genel kabul olan altı ay sonrasında değil, bir-kaç ay sonrasında gerçekleştiğini söyler⁸⁵. Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halife seçimlerine de temas eden müellif, bu münasebetle Hz. Ali'nin onların döneminde hiçbir şekilde halifelik iddiasında bulunmadığı, hakkın kendisine ait olduğu şeklinde bir çıkış yapmadığını dile getirir. Özellikle Hz. Ali'nin gücü ile, Hz. Ebû Bekir'in sahip oldukları gücü karşılaştırır. Buna göre Hz. Ali'nin tarafında, Abbas, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Süfyan ve benzeri isimler var iken, Hz. Ebû Bekir son derece zayıftı. Böyle olmasına rağmen Hz. Ali, Ebû Bekir'e beyat etti ve isyan yolunu tutmadı. Bu durumu da Şiilerin iddia ettikleri gibi takkiye ile açıklamak hiç mümkün değildir.⁸⁶

Risâle müellifine göre, Hz. Ali'nin ve oğullarının üç halife döneminde kendilerine verilen ganimet mallarını kabul etmeleri de, onların hilâfetlerini kabul ettiği anlamına gelmektedir. Hz. Ali'nin, Ebû Bekir zamanında kendisine verilen cariye den Muhammed b. el-Hanefiyye adında bir oğlu olmuştur⁸⁷. İslâm Mezhepleri Tarihinde meşhur olan ve adına bir kısım mezheplerin de ihdas edildiği Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'den müellif kendi ifadesi ile şunları aktarılır:

"Ve Hazret-i Emîrû'l-Müminin Ali radiyallâhu anh evlâdından Muhammed b. Hanefiyye nâm mahdûm-zâde'den mervîdir ki: Bir gün peder-i büzürgvârıma sual edüb, Resûl-i Mükerrer'in ashâbından hayırlısı kimdir? dedim. "Ebû Bekir", deyu buyurdular. "Ba'dehû kimdir?" dedim. "Ömer", deyu buyurdular. Üçüncüde "Osman" demeleri havfından "ba'dehû kimdir?" deyu sual eylemedim. "Yâ siz?" dedim. "mâ ene illâ racülün mine'l-müslimîne" dediler. Manası: "Ben değilim illâ müslimînden bir kimesneyim" demektir.⁸⁸

⁸³ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 10b.

⁸⁴ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 10a-10b.

⁸⁵ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 11a. Taberî, beyati şöyle ifade eder: "O gün Medine ehlinin kimse kalmadı. Hepsî beyat ettiler. Ancak Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i taziye ile meşgul idiler. Şöyle rivâyet derler ki: Hz. Ali b. Ebî Tâlib kırk günden sonra beyat etti. Ve bazıları derler ki, altı aydan sonra bazıları da iki aydan sonra biat etti, dediler" (Taberî, *Târih-i Taberî Tercemesi*, Konya ts., III, 6-7). Ya'kûbî'nin rivâyetlerine göre ise, altı ay veya kırk gün sonra beyat etmiştir (Ya'kûbî, *a.g.e.*, II, 126).

⁸⁶ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 11b-12a; 17b-18a.

⁸⁷ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 12a-12b. Muhammed b. el-Hanefiyye, Cemel savaşında babası Hz. Ali'nin yanında yer almış (Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdî Rabbih el-Endelüsî, *Kitâbu'l-İkdi'l-Ferîd*, Beyrut 1403/1983, IV, 305) ve onun sancağını taşımıştır (İbn Abdî Rabbih, *Kitâbu'l-İkdi'l-Ferîd*, IV, 313-314).

⁸⁸ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 16a.

Hiz. Ali'nin Hiz. Osman'ın evi muhasara edildiğinde ona yardımda bulunma teklifini de Risâle müellifi, Hiz. Ali'nin Osman'ın hilâfetini kabul ettiğine ilişkin bir delil olarak öne sürer⁸⁹.

İlk üç halifenin hilâfetlerine farklı deliller de getiren Risâle müellifi, Hiz. Peygamber zamanında fazla genişlemeyen İslâm ülkelerinin, halifeler döneminde çok genişlemiş olmasını da deliller arasında zikreder. Bunu da; "Hüvellezî ersele rasûlehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakkı li-yüzhirehû ale'd-dîni küllihî"⁹⁰ ve "senürîhim âyâtinâ fi'l-âfâki ve fi enfüsihim"⁹¹ ayetleri ile ilişkilendirir⁹².

Risâlenin üçüncü bölümde, söz konusu etmiş olduğu fırka mensuplarının dalalet ehli olduklarından söz açılarak, onların tevhid ve nübüvvet inancı konusunda içine düştükleri yanlışlardan söz edilir. İlk olarak da bu zümrenin, hulûle inandıkları ve bu inanç istikametinde Tanrı'nın Hiz. Ali ve evladına hulul ettiği dile getirilir⁹³. Bir diğer inanç ise, Cebrail'in peygamberliği Hiz. Ali'ye getirecek yerde yanılarak Hiz. Muhammed'e iletildiğini iddia etmeleridir. Onlar bu iddiaları ile, Allah'ı inkâr etmiş ve Allah katında kaybedenlerden olmuşlardır⁹⁴.

Risâle-i Ebussuûd'da özellikle üzerinde durulan bir husus Safevîlerin şeyhlerine secde ettikleri ve bunun karşılığında sevap bekledikleri yönündedir⁹⁵. Bu yüzden onların küfre girdikleri pek çok defa dile getirilir. Risâle müellifine göre, bu grubu dalalete sürükleyen pek çok hataları bulunmaktadır. Bunlardan biri de, ilk üç halifenin kâfir olduklarını söylemeleri ve onların hilâfetlerini inkâr etmeleridir. Ona göre, Râfiziler Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın kâfir oluşlarında birleşmişlerdir. Ancak ne zaman kâfir oldukları konusunda aralarında bir ayrılık bulunmaktadır. Şöyle ki, bir gruba göre onlar hiç iman etmemişlerdir. Bir diğer gruba göre ise, onlar iman etmişlerdi, fakat Ali'nin hilâfet hakkını gasb etmekle, onun hakkını kendisine vermemekle kâfir olmuşlardır. İlk üç halifenin halifeliklerini kabul edip, onlara

⁸⁹ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 12b. Hiz. Ali'nin Hiz. Osman'a yaptığı tekliflerle ilgili bkz. Dalkıran, *Ehl-i Sünnet'in Şii Akidesine Tenkitleri*, s. 175-176.

⁹⁰ Âyetin meali şöyledir: "Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidâyet ve hak din ile gönderen O'dur." Fetih (48), 28.

⁹¹ Fussilet (41), 53.

⁹² *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 13a.

⁹³ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 13b. İslâm Mezhepleri Tarihinde tenâsüh ve hulûle inanan ilk mezheplerden birisi Keysaniyye'dir. Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 145. Krş. İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 182; Ahmet Turan, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Samsun 1993, s. 49-50; İrfan Abdulhamid, *İslâm'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, trc. M. Saim Yeprem, İstanbul 1994, s. 61 vd.; el-Amîd Abdürrezzâk Muhammed Esved, *Mevsûatü'l-Edyân ve'l-Mezâhib*, ed-Dâru'l-Arabiyyeti'l-Mevsûati, III, 50.

⁹⁴ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 13b. Krş. Neşet Çağatay – İ. Agah Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, I, 70-71; C. Broeckelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara 1964, I, 167; Ali Sami en-Neşâr, *Neşetü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1984, s. 111-182; Mustafa Öz, "İsmâiliyye Mezhebi", *MTGŞS*, s. 613.

⁹⁵ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 14a. Krş. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 420-422; Osman Turan, "Gıyasettin Keyhüsrev II", *IA*, VI, 623-624.

beyat edenler de aynı şekilde dinden çıkmışlardır⁹⁶. Konu ile ilgili Tecrid adlı Şîî kaynak eserinden şu alıntı yapılır: “ve muhâlifü Aliyyin fesakatün ve muhâribûhu keferetün” Yani, Ali'nin muhalifleri fâsik ve onunla savaşanlar ise kâfirdir⁹⁷.

Müellif genellikle, Râfîilerin bu iddialarını farklı fetvâ kitaplarından iktibaslar yaparak cevaplandırır. Bu eserlerden bir kısmı ismen şunlardır: Hulâsatu'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Zâhiriye, Bezzâziyye, Hidâye, Şerh-i Hidâye, Muhît, Tatarhâniyye, Kâdihân, Gâyetü'l-Beyân, Tuhfetu'l-Fetâvâ. Bu eserlerden yapılan iktibaslarda asıl vurgu yapılan husus, özellikle ilk üç halifeyi ve genellikle de sahabeyi tekfir etmenin ve onlara küfretmenin, Hz. Âişe'ye iftira atmanın, helali haram veya haramu helal kılmanın küfrü gerektirdiğidir⁹⁸. Müellife göre, Râfîizilerin iddia ettikleri gibi, Hz. Ali'ye mücerred olarak muhalefet etmek küfrü gerektirmez. Kaldı ki, pek çok yönden Ali'ye asıl muhalefet edenler Şîilerin kendileridir⁹⁹. Sahabelerin haklarında pek çok âyet bulunmakla birlikte sahâbeyi tekfir edenler de Şîilerdir¹⁰⁰. Hz. Aişe'nin ismeti ile ilgili onsekiz âyet inmesine ve Hz. Peygamber'in nikahlısı ve sevgilisi olmasına rağmen, Şîiler ona iftira atmaya devam etmektedirler. Bir âyeti inkâr eden nasıl kâfir olur ise; on sekiz âyeti inkâr eden ise, hayli hayli Kur'an'ı inkâr etmiş olur¹⁰¹.

Risâle müellifi, bir Şîî ile yapılan münazarada, Hz. Peygamber'in sahabesinden kız alıp kız verdiği, onlara değer verip ikramda bulunduğunu; dolayısıyla sahabelerin Müslüman olduklarını söyler. Şîî, ise bu durumu takiyye ile izah eder. Müellif ise, buna itirazla Şîilerin takiyye görüşlerini eleştirir. Hz. Peygamber'in asla takiyye yapmadığını, ne başlangıçta ne de sonradan böylesi bir şeye tevessül etmediğini ifade eder ve mantık silsilesiyle bu konuya açıklık getirir¹⁰². Konuyu kendi ifadeleri ile şöyle tamamlar:

“Ve fırka-i dâllenin Devlet-i Abbâsiye'de ibtidâ-i zuhûruna gelinceye değin ki, üç yüz yıldır ashâb ve tâbiîn ve tebe-i tâbiîn'den nice ulemâ-i kibâr ve fuzalâ-i ulu'l-ebşâr gelüb, nice umûr-ı külliye ve cûziye beyânında ihtimâm edüb, nice dakîka-ı enîka beyân ideler. Dahî aceb ki, hulefâ-i selâse hakkında zikr-i bi'l-hayrdan gayrı ile yâd eylemeyeler de, üç yüz yıldan sonra gelen hazeleye muttali ola. Bunların küfrüne Cenâb-ı Hüda nebî mi irsâl eyledi, yoksa yeni âyet mi inzâl eyledi, deyub hakîr bu kelâmı irad edicek, binâyetillâh hasm-ı mezkûr mülzem ve mebhût (sır) oldu.”¹⁰³

⁹⁶ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 14a. İbn-i Kemal'in aynı tarzda verdiği bilgiler için bkz. İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, IX. Defter, Veliyüddin Ef., nr. 2447, vr. 121b - 122a.

⁹⁷ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 14a.

⁹⁸ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 14a vd..

⁹⁹ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 15a.

¹⁰⁰ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 15b-16b.

¹⁰¹ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 16b-17b.

¹⁰² *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 17b-18a. Şîa'da takiyye inancı ile ilgili bkz. İhsan İlâhî Zahir, *Şîa'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, trc. Sabri Hizmetli – Hasan Onat, Ankara 1984, s. 140 vd..

¹⁰³ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 18a.

Bu Risâlede nakledilen ve Ebussuûd'a mal edilen bir kısım fetvalar, her ne kadar belirtilmese de aslında İbn-i Kemal'e aittir. Meselâ, bunlardan birinde, Şah İsmail ve mensupları ile ilgili olarak, onların hadîsde ateşte oldukları beyan edilen 72 fırkanın hâlis birinden olmadıkları, her bir dalâlet fırkasından biraz alarak farklı bir zümre icat ettikleri ifade edilir¹⁰⁴. Bir diğer husus, Râfizîlerle yapılan savaşın Ebû Bekir'in hilâfeti zamanındaki Müseylimetü'l-Kezzâb üzerine yapılan savaşa benzetilmesidir¹⁰⁵.

Risâle müellifine göre, bu zümre Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu hiçbir anlaşmaya sadık kalmamış ve tek yönlü olarak sulhu bozmuştur. Bu nedenle onların üzerine sefer yapmakta, hiçbir şekilde tereddüt göstermemelidir¹⁰⁶. Artık tekrar onlarla bir sulh yolu denenmeksizin, üzerlerine savaş açılmalı ve saltanatları yıkılarak, toprakları Osmanlı ülkesine katılmalıdır¹⁰⁷.

SONUÇ

Risâlede Râfizîlerin görüşleri dile getirilirken, özellikle onların sahabeye küfrettikleri, ilk üç halifeyi kafirlikle suçlayıp, Ali'nin hakkını elinden alan gâsıplar olarak görüp lanet ettikleri, Hz. Âişe'ye iftira attıkları, Sünnîlere karşı zor kullandıkları ve Şîliği kabul etmeyenleri katlettikleri gibi hususlara dikkat çekilmiştir. Risâlede, özelde ilk üç halife ve genelde de sahabenin faziletlerini beyan eden âyet ve hadîslere yer verilmiş ve bu konuda Şia'nın görüşlerinin yanlış olduğu vurgulanmıştır. İddialarını tarihî bir kısım olaylarla da destekleme yolunu tutmuştur ki, bu hususta başarılıdır.

Ancak Risâlede nakledilen bir kısım fetvalarda dile getirilenler, genel olarak bir ülkeye savaş açmak ve onlara taraf olan insanları katletmek için yeterli sebep değildir. Ancak şu var ki, Risâlenin yazıldığı dönemlerin şartları değerlendirildiğinde, özellikle Osmanlı devletini hedef alan pek çok girişimler ve ihtilal hareketleri gözlenmektedir. Özellikle yukarıda ifade edildiği gibi, Osmanlı Devleti içinde İran'dan gönderilen pek çok propagandist, Osmanlı'nın bütünlüğünü ve güvenliğini içten içe tehdit etmekte idi. Risâlenin kaleme alındığı yıllarda, Osmanlı aleyhinde Avrupa devletlerine ittifak oluşturmak üzere, İran Şahı Şah Abbas tarafından elçiler ve heyetler gönderilmişti. Bu durumu bilen ve doğuda hizmet veren bir kısım yetkililer ve âlimler, Osmanlı idaresini uyarılmışlar ve çözüm önerilerinde bulunmuşlardı¹⁰⁸. Bu önerilerden biri de Ahmed Cevdet Paşa'ya aittir¹⁰⁹. Onun teklifleri arasında özellikle halkın eğitim yolu ile bilinçlendirilmesi vardır. Ancak görüldüğü gibi, Risâle-i Ebussuûd müellifi, işin kılıç zoru ile hallini talep etmekte ve barışı arzu etmemektedir. Onu bu tarzda düşünmeye sevk eden ise,

¹⁰⁴ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 23b. Krş. İbn-i Kemal, "Fetâvâ Kemâl Paşa-zâde der Hakk-ı Kızılbaş", *Mecmûa*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3548, vr. 46a-47b.

¹⁰⁵ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 24b. Krş. İbn-i Kemal, "Fetâvâ", vr. 47a.

¹⁰⁶ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 26a-26b.

¹⁰⁷ *Risâle-i Ebussuûd*, vr. 28a.

¹⁰⁸ *BOA*. Y. Mtv. 43/117.

¹⁰⁹ Onun bu konuda yaptığı teklifler karşısında Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler için bkz. Dalkıran, *Ehl-i Sünnet'in Şii Akidesine Tenkitleri*, s. 14-16.

İran'ın yapılan barış anlaşmalarını tek yönlü olarak bozmasıydı. Bizim kanaatimize göre, devlete ve ülkeye fiili saldırı olmadığı, halkın silah zoru ile inançlarını değiştirmeye zorlanmadığı sürece, sırf mezhebî görüşten dolayı savaş açılmasının yanlış olduğudur. Ahmed Cevdet Paşa ve benzerleri¹¹⁰ tespitlerinde ve çözüm önerilerinde son derece isabet kaydetmişlerdi. Ancak, bu konuda çok geç kalınmıştı.

ABSTRACT

Ebussuud is the most important scholar at top periods of Otoman Empire. He is the biggest mufti of Kanuni Sultan Suleyman. He has important books related to law and interpretation fields. There are some authors taking advantage from his reputation and writing papers for him. This study is also a paper at same topic. The paper was especially written to people against to Iranian Safewi State and to call administrators for their missions. The paper has also religional decisions written by different individuals.

---

¹¹⁰ "Mezheb-i Şîfiye mensup bazı memleket sekenesinin tashih-i itikadlarına dair Sadrazam Kamil Paşa'nın arz tezkiresi", *BOA*. İrâde, Dâhiliyye, nr. 96880.